

Historisk essay

Frits Clausen i Hitlers spejl

Et biografisk forsøg

Af John T. Lauridsen

Det danske nazistpartis leder Frits Clausen betjente sig fra først til sidst af efterligningen af Hitler og det tyske nazistparti. Hvorfor så ikke forsøge at sammenligne de to personers baggrund, personlighed og karriere? I en eftersøgning af mulige indgangsvinkler i en planlagt biografi af den danske nazifører undersøger forskningschef, dr.phil. John T. Lauridsen, om man får en bedre forståelse af politikeren Frits Clausen ved at se ham i Hitlers spejl.

Indkredsninger og valg

Enhver der sætter sig for at skrive en biografi, kommer til at overveje den mest hensigtsmæssige organisering af materialet. Fra fødsel til død-fremstillinger er stadig populære, men der er set mange forsøg på at variere og forny genren. F.eks. ved at bryde den kronologisk fremadskridende orden op og indlede med et dramatisk højdepunkt eller et dybt nederlag. Det første gør Thorkild Hansen i *Jens Munk* (1965), hvor vi springer lige ind i overvintringen og dødsfaldene i Vinterhavn. Eller der laves en overvejende tematisk biografi, en sagsfremstilling. Dette ses ofte for personer, hvis ydre liv ikke opviser den store dramatik. Tag Morten Borups bundsolide, men knastørre biografi af Christian Molbech (1954) som eksempel. Nogle fremstillingsformer jager kun effekten og lader tit emnet i stikken i forsøget på at holde på læseren. Her markerer en række populære danske skønlitterære forfattere sig. Men det optimale må være en biografisk form, der både tilgodeser emnet og læseren på et fagligt forsvarligt grundlag. Hvis ikke det søges, vil genren som en af de mest populære blive slidt op. Ebbe ud på den genkommende forudsigelighed, når man er blevet træt af kluntede og ahistoriske tildigtninger og absurditeter med forudbestemte skæbner, astrologi og stjernetegn.

Jeg er i gang med at skrive et portræt af Frits Clausen og den danske nationalsocialisme 1930-47. Det skal hverken være en traditionel biografi

eller en ren partihistorie. Ingen af dem fortjener det særskilt. Føreren og partiet skal ses på baggrund af de skiftende politiske konjunkturer. Det er de i særlig grad velegnede til. Om noget enkeltfænomen i nyere dansk politisk historie, har vi her den prügelnabe, som alle andre har slået på i mere end et halvt århundrede. Den største landsforræder siden Corfitz Ulfeldt og nazist. I det mindste det sidste kan selv ethvert skolebarn reagere imod i dag, og adskillige ungdomsorganisationer har antinazisme på dagsordenen. Det er ikke dårligt, men opgaven kan i sig selv ikke være at levere endnu et slag. Det er uinteressant. Men hvordan undgå at ende i de givne – utilfredsstillende – sort/hvid-positioner og komme videre i forsøget på at opnå indsigt i stedet for udelukkende fordømmelse? Det sidste hindrer det første.

Hvordan skyde sig ind på emnet igen og finde en tilgangsvinkel med nogle nye perspektiver? En måde er at postulere en sensationel afsløring, der appellerer til medierne og dermed læserne. Knebet er hårdt prøvet, og flere faghistorikere er sluppet dårligt fra det. Det ligger slet ikke til mit temperament og opfylder ikke mine ambitioner. Ordet postulat burde være tilstrækkeligt til at signalere min indstilling. Kollegerne afslører let hulheden i det overfladisk nye. Der er en fælles videnskabelig standard at leve op til, også når det gælder biografier (og partihistorier). Hvis altså ikke det i første række drejer sig om medietække. Egentligt står biografen på et tidligt tidspunkt med valget. Skal indgangsvinklen være en, der appellerer til massemedierne og den journalistiske præsentation, eller skal forsøget på at formidle ny indsigt uanset de mediemæssige muligheder være afgørende. Det er nødvendigt at komme overens med sig selv og sit forlag om det. Kun i heldigste fald kan man regne med at levere en biografi, hvis målgruppe vil strække sig fra den almindeligt interesserede læser til andre historikere. Det er imidlertid gjort flere gange i de senere år med stort og velfortjent held. Jeg tænker her på Kristof Glamanns *Bryggeren* (1990) og Kurt Jacobsens *Aksel Larsen – en politisk biografi* (1993).

Ambitionen i dette rent biografiske *forsøg* er langt mindre. Det er netop som undertitlen angiver af prøvende karakter. Det er en *skitse*. Jeg vælger en indgangsvinkel og undersøger dens muligheder, før den egentlige biografi skal tage form på baggrund af et langt større materiale.

Forsøget med en anden biografisk tilgang bliver gjort gennem paralleliseringen. Det er oplagt at gøre det, ikke spor originalt. Frits Clausen betjente sig af efterligningen af Hitler og NSDAP fra først til sidst. Hvad vil da være mere oplagt end at sammenligne de to karrierer – Frits Clausens og Hitlers – den ene næsten betydningsløs på vej mod glemsel i et lille

land, mens den anden har indskrevet sit navn med undertrykkelse og død i verdenshistorien. Allerede her viser sammenligningen sin værdi. Vi får gjort nogle proportioner klart. Dem er det altid godt at holde fast i. De vil tit være mindre iøjnefaldende end her. Ofte ser man forfattere til biografier forstørre den biograferede i forhold til omgivelserne. Det er som regel en grundlæggende fejltagelse. Dansk historie kan opvise groteske eksempler på overdrivelsen af biograferede personers indflydelse. C.O. Bøggild-Andersen kunne nærmest indskrive hele Danmarks historie i Hannibal Sehesteds biografi under devisen intet uden for eller ved siden af Sehesteds indflydelse omkring midten af 1600-tallet.

»Jo, det gaar trods alt nok an at tage Heroerne fra et Folk! Meget værre er det med Kæltringerne! Det er en højst alvorlig sag, hvis man ogsaa vil tage dem fra os. Dem kan vi ikke give slip paa. De spreder nemlig kun Hygge. Dem har vi alle brug for. Ved siden af dem kommer vi alle til at tage os ud til vores Fordel. Saadan en rigtig sjofel og lurvet Person – især da, om han stammer fra vort eget Milieu eller er en anset Mand i Samfundet – kan varme helt ind i Sjælen.«

Hal Koch: »Om Heroer og Kæltringer«, aftrykt i *Jeg anklager Rigsdagen*, 1947, s. 79-81.

Hvorfor Frits?

Frits er en vej til viden om DNSAP og den danske nazisme 1930-47. Det er et forsøg på at komme bag om de mange verbale overfald og se nærmere på fænomenet. Det vækker opmærksomhed, hvis ikke direkte mistænksomhed, at Frits i den grad har skullet være prügelnabe. Jeg vil søge tilbage og finde årsagerne til det. De reelle, ikke de udtalte. Det er også et forsøg på at besvare spørgsmålet, hvorfor der overhovedet var en nazisme i Danmark.

I dansk politisk kultur bryster man sig af, at man har undgået at blande privatlivet og personlige forhold ind i politiken. Tages Frits og hans partikammerater som udgangspunkt, holder det ikke. Over for denne politiske modstander har intet middel være uprøvet, heller ikke efter nederlaget. Der blev også sparket til den liggende. Mens det første kan være forståeligt – det var en politisk kamp på ulige vilkår –, er det bemærkelsesværdigt, at det har skullet fortsætte med stort set uformindsket styrke indtil to generationer efter hans død. Det er min hypotese, at Frits som politiker ikke har været mere uduelig end så mange andre danske politikere,

I Hitlers spejl. Partifører Frits Clausen ved skrivebordet med sit forbillede på væggen. Fotografiet er taget i arbejdsværelset i DNSAP-hovedkvarteret i Rosenvangets Allé i København. Opstillingen er i sig selv en efterligning af fotografier af Hitler ved arbejdsbordet i hans kontor i det »Brune Hus« i München – med den ikke ubetydelige forskel, at Hitler i nogle tilfælde havde et billede af sig selv på væggen. (Foto i Museet for Danmarks Frihedskamp).

men han har skullet gøres uduelig og hans følge til psykopater for at dække over andre, mere sårbare politiske forhold. Og så har det varmet. Det har virkelig varmet helt ind i sjælen. Hal Koch skuede også på det punkt langt.

Men er det ikke »kun« historie? Nej, der er adskillige nutidsperspektiver. Frits og DNSAP var i forhold til tiden et moderne politisk fænomen. Der blev gjort mere ud af formen end det politiske indhold. Det var show og performance, stillen sig i positur. Specielle scener og optrin blev indstudert til ære for presse og fotografer. DNSAP's Pressetjeneste blev næppe overgået af noget andet partis. Hvordan Frits ville have virket i de elektroniske mediers tidsalder, lader sig ikke afgøre. Men han er også interessant som forløber for de partier og politikere, hvor mediemedvirken og/eller stjernestatus i sig selv har ført ind i det politiske liv. Adskillige fremtrædende nuværende politikere fandt en medieform, før de fandt en politik. Samtidig falder interessen for den aktive politik, hvilket modvirkes af politisk show. Politikken truer med at blive indholdstom. Drøftelse af det politiske indhold er ofte erstattet af overvejelser over partikombinationer og mandattal. Det er en forskydning fra politik til politisk taktik. Medierne har helt overtaget den dagsordenssættende rolle, og politikerne løber fra sag til sag. DNSAP passer først nu ind i den politiske kultur. Frits modtog også i høj grad de sager, han tog stilling til. Ikke fra journalister, men fra Adolf. Det gør ikke den store forskel. Eller gør det?

»Fritz Clausen bør have smukke Mindeord med paa vejen. Han har gjort Danmark større Tjenester, end nogen af os i Dag er i Stand til at gøre op. Man tør ikke tænke den Tanke til Ende, at Nazisterne i Danmark i Sejrens og Medløbets Aar 1940-41 skulde have haft en Politiker som Fører – ja, om Fritz Clausen blot havde været et Mandfolk, jævnt intelligent, sober og renvasket, vilde det have været en Katastrofe. Vi kan ikke være taknemmelige nok for, at han var et Subjekt, der ikke turde omgive sig med ustraffede Personer over Intelligensminimum. Alene dette, at han har sørget for, at der ikke i Partiet eksisterer nogen Efterfølger, er en Gerning, hans Fædreland bør være taknemlig for. Fred være med Fritz i det Drankerhjem, hvor han hører hjemme.«

Information 5.-8. maj 1944.

Parallelle liv

Adolf blev født i 1889, Frits fire år senere, i 1893. De var stort set jævnaldrende, og begge mistede de en forælder som små, Hitler endda begge sine, før han var 18 år. Frits lærte ikke sin far at kende. Faderen døde samme år, som Frits blev født. Det blev senere i den værste udhængning til, at gammelmandsbarnet Frits var døbt ved faderens kiste. Faderen døde som 43-årig. Gammelmandsbarn? Adolfs far var 52, da han blev født. Det er ikke blevet brugt mod ham, men anlægges den betragtning, var han i endnu højere grad et gammelmandsbarn. Begge udsprang de af den lavere middelstand. Adolfs far var toldembedsmand i Braunau am Inn i nærheden af Linz, Østrig, og Frits' havde været købmand i Åbenrå. Drengene var således født i hver sit kejserrige og kom begge til tidligt at lære nationalitetskonflikterne at kende. Frits gennem spændingen mellem dansk og tysk, Adolf gennem modsætningerne mellem de mange folkeslag, der var samlet i Habsburgermonarkiet.

Adolf nåede at opleve sit livs store sociale skuffelse før Første Verdenskrigs udbrud. Det lykkedes ham ikke at komme på kunstakademiet i Wien. Han ville have været kunstner. I stedet hutlede han sig igennem til verdenskrigens udbrud. Han flyttede til München i 1913. Af politiske grunde påstod han senere, men intet tyder på en politisk bevidsthed hos ham før 1918. Det gik anderledes for Frits i social henseende. Han blev student i 1913 i Flensborg og begyndte at studere medicin ved tyske universiteter. Sidst i Heidelberg.

Sættes Adolfs erfaringer i storbyerne Wien og München over for Frits' i Flensborg, springer flere forhold i øjnene. Adolf isolerede sig i storbyerne. Han besøgte ikke hjemmegerne og familien efter 1908, mens Frits kun havde kort mellem Åbenrå og Flensborg og bevarede nærhed og kontakt til både stedet og familien. I Flensborg fyldte den socialdemokratiske arbejderbevægelse ikke i gaderne med kæmpeoptog og marcher. Det var helt anderledes provinsielt end det kosmopolitiske Wien, hvor mange folkeslag mødtes, og den politiske agitation var intensiv. Adolf fik nye indtryk og erfaringer, mens Frits mødte meget af det samme i Flensborg som i Åbenrå. Politisk og kulturelt kom han ikke ret langt hjemmefra.

Begge fik de til gengæld deres livsbaner afbrudt af Første Verdenskrigs udbrud. Frits blev indkaldt til tysk krigstjeneste i 1914, mens østrigeren Adolf meldte sig som frivillig til samme. Hvor det for Frits var tvang, var det for Adolf en tilskyndelse, siden stærkt betonet af ham selv. Frits' krigsdeltagelse blev kun kort, da han blev taget til fange på østfronten i 1915 og tilbragte resten af krigen i russisk fangeskab, mens Adolf gjorde

hele forløbet med, blev såret flere gange og avancerede til korporal. For Frits var krigen kun en afbrydelse og parentes. Den afstak ikke hans videre livsbane eller afsatte en autoritær mentalitet. Han hørte nok til krigsgenerationen, men trådte ikke ind i freden med en frontkæmpermentalitet som korporal Adolf. I stedet begyndte han straks som student at læse medicin igen.

Verdenskrigen kom til at danne grundlag for et par af de første »førermyter«. Sådanne må nødvendigvis omgive virkelige eller indbildt karismatiske lederskikkelser. For Hitler var krigsudbruddet ifølge ham selv en ekstatiske stund. Det gav ham lov til i gerning at bevise, at den nationale begejstring ikke var en tom illusion. Han tøvede ikke med at melde sig for at deltage i nationernes heroiske livskamp. Det var noget dybtliggende for ham, forsikrede han siden selv. Senere undersøgelser har vist, at han fra december 1913 bevidst unddrog sig indkaldelse til militærtjeneste i det østrigske kejserrige og bl.a. fik sig erklæret utjenestedygtig. Hans adfærd var ikke lutter heroisme, selv om han siden med dette ville dokumentere sin tyske nationalisme.

Krigens heroisme måtte få en anden drejning for den dansksindede Frits i tysk krigstjeneste. Han kæmpede nødtvunget for en sag, der ikke var hans. Fangenskabet var i sig selv ikke videre heroisk, hvortil kom onde tungers påstand om, at han selv skulle være rendt over til russerne. På det foreliggende grundlag kan dette ikke udelukkes. Alligevel lykkedes det senere at få stablet en helterolle op omkring ham, nemlig at han med sit initiativ skulle have sørget for de danske krigsfangers hjemførelse fra fangenskabet over Finland og til København. Det var en dansk dåd at redde danske mænd fra russiske kløer. Hvor Adolf under krigen udviklede sin tyske nationalisme, viste Frits sin dybe danskhed. Et blandt mange eksempler, som Frits langt senere omtaler, er, hvordan han efter lang tids fangenskab modtager et brev, som bl.a. indeholdt små Dannebrogssflag og at de straks kom til at smykke pladsen over hans briks som et »lille stykke Danmark« i den russiske vinter.

Det tyske kejserriges nederlag var for Adolf et dolkestød, mens Sønderjyllands genforening med Danmark var en lykke for Frits. Han læste medicin i København, da genforeningen og dermed hans fødebys tilbagekomst til Danmark fandt sted. Dolkestød mod nationen over for national genforening. Det måtte bidrage til at uddybe forskellene i de i forvejen ikke helt parallelle livsforløb. Det frustrerede over for det mere satte. Adolf gik ind i politik i München, Frits nøjedes med som student at være aktiv i Dannevirkebevægelsen, han agiterede i Sønderjylland for den gamle »folkegrænse«, som han betegnede det. Han blev læge i Åbenrå

Partifører Frits Clausen paa Talerstolen.

Efter at SA. havde sunget: „Rejs jer, Arbejderfolk i Norden“, stod Føreren paa Talerstolen. Publikum rejste sig og Bifaldet syntes ingen Ende at ville tage.

Føreren taler!

Hærdebred stod han der som en sand Søn af den danske Muld. Det er ingen politisk Taskenspiller, vi her staar over for. Det er en Mand, hvis første Ungdomsaar prægedes af Livets Alvor, hvis hele Ungdom formørkedes af den store Krigs sorte Slagskygge.

Det var Frits Clausen, der stred Sønderjydernes Sag, medens de sad i det russiske Fangenskab. Det var ham, der sørgede for, at Fangelejrene fik organiseret en Lægetjeneste til Hjælp for de syge og saarede, og det var ham, der midt i et Land, der kogte i Marxistrevolutionens Blodrus fik sine sønderjydske Kammerater ført hjem til deres Kære, der i Længsel og Angst ventede paa dem.

Lige saa lidt som Krigens fire Aar gik sporløst hen over Frontsoldaten Adolf Hitler, lige saa lidt er de gaaet sporløst hen over Frontsoldaten Frits Clausen. Han blev hærdet af Granaternes Hvislen, og Maskingeværernes tørre Hosten; hans første Manddomsværk var Kampen for de danske Kammerater, der led Nød og Savn i det store Rusland. Sin anden Manddomsgerning har han viet sit Folk. At frelse det fra Nød og Undergang, at garantere det Fred og gengive det dets Selvrespekt, det gæl-

der hans Kamp idag.

Frits Clausen talte om, hvorledes det ofte er vanskeligt for

Partifører, Dr. Frits Clausen.

Nationalsocialismen at finde Forstaaelse hos Befolkningen, fordi dette at være National-socialist ikke times den, der ikke har oplevet gamle Danmark, oplevet den umiddelbare Glæde over at være Dansk, at føle Dansk og tro paa gamle Danmarks Fremtid.

Maaske er Ordene ikke saa fine, saa skolede, som dem, vi hører fra anden Kant, fra Folk, hvis hele Liv kun har været evneløs Snakken, men de kommer fra Hjertet og de gaar til Hjerterne hos alle, der endnu formaar at føle Dansk, at tro paa Danmarks Fremtid! Og er det ikke, ligesom vi i disse jævne Ord mærker den sønderjydske Frontkæmpers Glæde over at komme hjem, hjem til Danmark efter fire Aars Kamp for en Sag, der ikke var deres, men som en tung og uafvendelig Skæbne havde drevet dem ind i!

Partiføreren Frits som en sand søn af den danske muld, ikke en taskenspiller, men frontsoldat parallelt med Adolf. Referat i National-Socialisten 6. november 1937.

1923, året efter i den lille by Bovrup efter at have følt mange uretfærdigheder over for sønderjyske studenter. Han var vedblivende optaget af nationale spørgsmål. På det tidspunkt havde Adolf været partifører i flere år og begået sit første politiske kunststykke, at gøre et mislykket kupforsøg i Bayern til en personlig succes. Mens Frits høstede sine første erfaringer som læge, prøvede Adolf fængselslivet og kunne skrive sine politiske memoirer i form af *Mein Kampf*. Politisk havde Adolf på få år lagt stor afstand til Frits, drevet frem af stærke følelser og en enorm ambition.

Frits' politiske ambitioner begyndte på et lavere niveau. Han meldte sig ind i det konservative parti omkring 1920 og havde forud næret stærkt højreorienterede synspunkter. Hvor Adolf realiserede sig selv i og gennem NSDAP, fandt Frits ikke videre genklang i det konservative parti, som han 1930 forlod i skuffelse. Det opfyldte ikke hans forventning om at blive politisk leder. Han blev end ikke folketingskandidat. Hans egen forklaring var, at der blev ført opportunistpolitik, ikke mindst i den vigtige forsvarssag. I stedet kastede han blikket mod syd. Tysk var hans andet modersmål. Han fik øje på nazismen og Adolfs bevægelse engang hen i 1920'erne. Hvordan og hvornår vides ikke. Siden benægtede han overhovedet at have hørt om den tyske nazisme, før ritmester og partifører Cai Lembcke 1931 præsenterede ham for den. Lembcke havde i efteråret 1930 stiftet DNSAP som et fuldgældigt plagiat af Hitlers NSDAP. Til gengæld lagde Frits senere hen ikke skjul på, at han fra starten kunne se, at der var tale om en importeret politisk bevægelse, men det var protestantismen og meget andet jo også, lød hans undskyldende forklaring. Den samme symbolanvendelse mellem NSDAP og DNSAP så han heller ingen problemer i. Andre politiske partier delte også symboler med udenlandske bevægelser.

Adolf var i september 1919 indtrådt i et lille parti, Det tyske Arbejderparti, grundlagt af Anton Drexler, og fik partinummer 7. Det lave nummer kom siden til at indgå i partimytologien. Om ikke før blev det kendt gennem *Mein Kampf*. Det var noget særligt at være med blandt de første. Partipionererne og »alte Kämpfer« rangerede højere i æreshierarkiet. Den myte overførte Frits til dansk grund i januar 1931, da han fik partinummer 2 i DNSAP og hans kone nr. 1. Først da alt var tabt, bagatelliserede han det, som tidligere havde været brugt i propagandaen. Det skulle siden fremstå som det rene tilfælde, at han og konen fik disse tidlige numre. En iøjnefaldende tilfældighed fra en mand og et parti, der plagierede mest muligt fra NSDAP.

Med sine højreorienterede synspunkter skulle det være underligt, om Frits ikke selv havde hørt om den i Tyskland fremvoksende nazisme, hvis

han var nogenlunde politisk orienteret. Han havde selv først valgt tilslutning til et af de veletablerede politiske partier og var nu vidne til, hvordan en outsider i tysk politik realiserede de politiske ambitioner, han selv havde. Adolf havde gennem basal politisk skoling og kamp tilegnet sig erfaringer, en egen stil og en politisk platform. Som Lembcke ville Frits nu gå ind helt og aldeles og overtage Adolfs og det tyske partis program og offentlighedsformer. Det var at springe de selvstændige politiske lære- og kampår over og købe en pakkeløsning. Lembcke og Frits overtog rub og stub fra det tyske forbillede. Lembcke evnede knapt nok at få ændret så meget på NSDAP's tyvepunktsprogram, at det nogenlunde var tillempet danske forhold. Det understreger den mangel på originalitet, som fra starten var et af DNSAP's kendetegn.

I 1931 stod Frits i samme situation som Adolf i 1919, at skulle tilkæmpe sig magten i et parti, som en anden havde oprettet. Adolf gennemførte sin magtovertagelse i 1921 og fik gennemtrumfet førerprincippet, så han nød ubetinget autoritet. Førerprincippet gjaldt til gengæld i DNSAP lige fra 1930, det var en vigtig del af det overtagne politiske gods, så den i princippet uantastelige fører Lembcke måtte væltes af pinden på anden vis, hvis Frits skulle have magten. Det var ikke så let en sag endda, men skæbnens ironi ville, at et parlamentarisk valg styrkede Frits på bekostning af Lembcke. DNSAP stillede op til valget i 1932, men fik slet ikke den succes, som NSDAP samtidig nød i Tyskland. Tilhængerne strømmede ikke bare til DNSAP. Rollen som politisk late-comer var svær at spille i det etablerede danske parlamentariske system. Det første valg var et forsmædelig nederlag, men mindst for Frits, der som en kendt skikkelse i Sønderjylland fik nogle hundrede stemmer på den konto snarere end takket være det nazistiske program. I dette tilfælde, som før og siden, var den sønderjyske baggrund af afgørende betydning for Frits. Den sikrede ham parlamentarisk, den prægede ham i det nationale spørgsmål og i forholdet til Tyskland.

Der blev nu intrigeret på fuld kraft for at få Lembcke afsat. Ejner Jørgensen spillede her en central rolle. Detaljerne er endnu ikke kendt, heller ikke Frits' andel, men der blev spillet på modsætningerne mellem landsdelene. Siden lod Frits det fremstå, som havde han selv været ganske passiv under magtkampen og at tilslutningen af sig selv var kommet til ham. Han ville egentlig hellere have Bent Holstein til at påtage sig førerværdigheden og så selv lede partiet i Sønderjylland. En brugbar forklaring i 1946, men ikke for den nybagte fører i 1933. Det lykkedes nemlig i juli 1933 for Frits og hans støtter i to tempi at overtage magten i DNSAP og få den eftertragtede førerrolle. De jyske partiafdelinger udpegede ham den 23. juli som fører, fulgt af de sjællandske den 30. Det var samme år, som

Adolf fik overdraget magten i Tyskland. Frits stod med nogle hundrede partimedlemmer og under 1.000 vælgere, mens Adolf havde millioner med sig og magten over endnu flere.

Det er iøjnefaldende, hvordan afstanden mellem de to mænd blev større på næsten alle måder. I 1919 havde Frits efter enhver almindelig borgerlig standard haft de bedste fremtidsudsigter. Han var godt i gang med at tage en prestigegivende højere uddannelse, mens den hjemvendte korporal Adolf ingen formel uddannelse havde, og de drømme, han engang havde haft derom, var nu knust. Fremtidsudsigterne var ikke lyse. Der var hundredetusinder som han. Tilbage var kun hadet til dem og det, der havde knust drømmene, og et flammende ønske om at komme frem og op og tage hævn på alle dem, der havde været noget i hans fornægtelsesår i Wien, akademikere, intellektuelle, jøder, socialdemokrater og den kommunistiske aflægger, KPD. I 1933 var han en af Europas mægtigste mænd og stod foran realiseringen af sit had.

Det ville være tåbeligt at forklejne Frits, at han ikke havde opnået noget lignende. Adolfs karriere er en af de mest fantastiske og usædvanlige i moderne europæisk parlamentarisk historie. Med den målestok falder de allerfleste ambitiøse politikere igennem. Frits var ingen undtagelse, og han var heller ingen undtagelse, når han beundrede og så op til Hitlerskikkelsen. Mange borgerlige politikere gjorde det samme. Det var fantastisk, hvad Adolf formåede. Over hele Europa dukkede der Adolf-eftertiligninger op i 1930'ernes begyndelse. Nogle bedre end andre.

På et område blev afstanden mellem Adolf og Frits dog mindre fra 1933, og de kom hinanden nærmere. Frits gjorde nu også politikken og ønsket om magt til hele sit liv. Gennem nazismen. Den blev nu hans skæbne, som det allerede var Adolfs. Det bandt dem sammen, det vil sige Frits bandt sit liv og sin skæbne til Adolfs. Adolfs op- og nedture var Frits' ditto. Som den fuldstændige imitator opgiver man en betydelig del af selvstændigheden i sit liv. Frits var villig til at betale den pris, for han savnede originalitet og havde næppe heller energi til at optræde som ideolog, som f.eks. Vidkun Quisling i Norge. Hans program var til april 1940 alene at efterligne Hitler og NSDAP i stort og småt.

Parallelle skæbner

Som fører for DNSAP satte Frits med ikke ringe energi imitationen i scene. Energien er et udtryk for hans tillid til, at Adolf havde fundet det rette koncept, som uundgåeligt også ville slå an i Danmark. Der blev udarbej-

det en omfattende organisationsplan for partiet (revideret flere gange, senest 1943), talrige underorganisationer blev vakt til live, hilsner, symboler og omgangsformer blev taget i brug, som de var set i Tyskland eller som man kunne læse om det i de tyske nazistiske blade. Førerkulten blev vakt til live omkring Frits' person, dyrket i hans »brune hus« i Bovrup og udfoldet ved politiske stormøder og landsstævner. De sidste efter forbillede fra NSDAP's partidage i Nürnberg. NSDAP plejede myten om den stort planlagte propaganda som en afgørende faktor i massemobiliseringen. Efter bedste evne prøvede DNSAP at leve op til myten og holdt i det mindste på papiret talrige møder og marcher med stormende deltagelse.

Sidenhen kunne Frits ikke vedkende sig at have gjort alt dette og mere til efter tysk forbillede. Tværtimod var det ham magtpåliggende at lade uvidende om Hitler og NSDAP og at henføre mest muligt til »vore politiske krav eller vore organisatoriske udbygninger af partiet til begivenheder i mit eget folks historie eller træk i dets karakter«. Dette dækker over, at Frits pyntede sin grundlæggende tyske partiefterligning med tilføjelser af dansk nationalt arvegods.

Statsmanden. DNSAP's Pressetjeneste fremstillede partiføreren Frits i en række statsmandsroller direkte inspireret af de tyske nazistiske magasiners kolportering af Hitler: som dyreven, som modtager af blomster, som kransenedlægger, som faneindvier, som soldat, som taler etc. og her som den landsfaderlige børneven. (Foto i Museet for Danmarks Frihedskamp).

Frits tog også ud i Europa for at træffe nazister og fascister og tillagde sig statsmandsattityder. Han forberedte i det hele taget *formen for sin magt*, den kunne han tage fra Adolf, mens det kneb umådeligt med at få magten realiseret. Formen var nødvendig for at hævde førerautoriteten. Vælgerne udeblev og medlemmerne indskrænkede sig til få tusinde. Måske gjorde Frits for lidt ud af at formulere en politik, der var tilpasset danske forhold. Så vidt muligt blev forbilledet også her fulgt, men det er svært, hvis ikke umuligt i dagspolitikken at undgå at få noget kunstigt over sig, hvis man ikke reelt tager stilling til det, der foregår. Adolf havde vist eminent fornemmelse for, hvad der foregik i masserne og havde forstået at artikulere det til sin fordel. Frits havde hverken fornemmelse for masser eller var særlig god til at formulere sig. Ambitionerne var større end formatet, et ikke sjældent set problem i politik.

Frits havde indført en politik og især dens ydre form uden også at kunne importere de samfundsforhold, den var opstået under og var vokset stærkt frem på baggrund af i Tyskland. Der var så meget, der var forskelligt mellem de vilkår, Adolf og Frits slog sig igennem under. De kunne ikke have byttet roller. Frits ville ikke være blevet en succes som fører for NSDAP. Han besad ikke Adolfs karisme og udstråling, endsige lederevner. På den anden side ville Adolfs egenskaber heller ikke have ført nazismen frem til at være en af de mest betydende politiske bevægelser i 1930'ernes Danmark under sin ledelse. Her kommer selve sammenligningen til kort og bliver meningsløs. Adolfs egenskaber var dannet og udviklet under indtryk af tyske samfundsforhold. Hans omplantning til Danmark ville ikke have gjort underværker for DNSAP, men kunne måske have sikret partiet en tidligere folketingsrepræsentation. Under alle omstændigheder ville der have været snævre grænser for rekrutteringen. De befolkningslag, der følte sig tiltrukket af en autoritær politikform med militært tilsnit, var og forblev en marginal del af den danske befolkning. Der var ingen frontkæmpergeneration at trække på. Da den tyske krigsgeneration lå i skyttegravene, lå en dansk generation fredeligt i sin seng.

Adolf tog 1938 en grundig hævn over Wien for de sociale skuffelser, byen havde budt ham i hans ungdom. Det blev Linz og ikke Wien, der skulle være kulturcentrum i hans tusindårsrige. I øvrigt koketterede han med det kunstneriske og ville i arkitektoniske spørgsmål betragtes som ekspert. Frits havde aldrig vist kunstneriske tilbøjeligheder, men han kunne naturligvis ikke stå tilbage for forbilledet og lagde sig efter det kunstneriske. Det var ham, der i skrift og tale tegnede partiet i kulturelle og kunstneriske spørgsmål. En del af den kunstneriske ballast havde han fra skuespillet. Han lokkede i 1920'erne de mest berømmelige dilettantskue-

spillere til Bovrup med løfter om bøffer så store som en flad tallerken. Der gik frasagn om bøfferne, og opførelserne var en oplevelse set med lokale øjne. Ved få lejligheder vovede han sig også selv frem som skønlitterær forfatter. Et enkelt af disse produkter med titlen *Mod den nye Tid. Tidsbillede i tre Akter* fandt vej til trykken på partiets eget forlag i 1938. Det befestede ikke hans kunstneriske position uden for meget snævre partikredse. Frits videreførte dog udnyttelsen af sin digteriske åre ved de nationalsocialistiske digteraftner, der blev foranstaltet under krigen. Ved den første af disse i november 1941 hyldede han således – næppe tilfældigt – mjøden med stadige henvisninger til nordisk mytologi.

Man kan her stille spørgsmålet, hvorfor en ivrig imitator som Frits ikke slog sig på arkitekturen som Adolf. Forklaringen må nok søges i, at Frits ikke havde midlerne til at optræde som bygherre i større stil. Meget ud over indretning af nogle lokaler og opstilling af mindesmærker kom det ikke. Han måtte derfor finde sig et andet kunstnerisk felt, hvor han for begrænsede finansielle midler kunne vise sin kunstneriske side. Bag det lå stadig efterligningen.

Adolf havde i sommeren 1934 været nødt til at skabe fodslag i den tyske nazibevægelse ved at sætte partihæren SA og ikke mindst dens ledere på plads. Deres krav om »den anden revolution« og ligestilling med Rigsværnets kom Adolfs bestræbelser på en magtkonsolidering på tværs. Ernst Röhm, nogle hundrede andre SA-ledere og en del for regimet ubekvemme personer blev henrettet under »de lange knives nat« den 30. juni. Derefter antastede grupper i partiet ikke førerautoriteten før i krigens allersidste uger.

Frits måtte straks fra sin overtagelse af lederskabet i DNSAP kæmpe med såvel interne brydninger som konkurrerende nazipartier. De interne brydninger kom han over på lempeligere vis end Adolf. Eksklusioner hørte til dagens orden, hvis ikke medlemmer udmeldte sig selv. Der var en del gennemstrømning i partiet på den måde. I enkelte særligt ondartede tilfælde blev der fabrikeret falske anklager mod de politiske rivaler i forsøget på at komme dem til livs. Omvendt blev bl.a. folketingsmedlemmer bestukket for at bryde med DNSAP. Brydningerne førte til dannelsen af andre partier, hvor de frafaldne kunne finde en platform for kritik af bl.a. Frits og selv optræde som førere. Det gælder fantasirige personer som Wilfred Petersen og intellektuelle som Ejnar Waaben. Trods deres bestræbelser lykkedes det ingen af dem at rukke ved DNSAP's position som det eneste betydende danske nazistparti. Det gælder med hensyn til antallet af såvel medlemmer som vælgere. Forklaringen herpå skal næppe udelukkende søges i Frits' føreregenskaber og personlige udstråling. På den

anden side vil dem, der har udråbt ham som den fuldstændige umulius, have svært ved at forklare, hvordan det så kan gå til, at han havde denne status.

En del iagttagere synes at have fokuseret for stærkt på nogle få karakteregenskaber hos Frits og så hans tiltagende korpus. De synes at glemme, at repræsentanter for en del andre partier, målt med samme alen ikke ganske lever op til visse idealforestillinger og dog har beklædt fremtrædende stillinger eller endog har opnået betydelig vælgertilslutning. Dette gælder ikke kun i de politiske sekter og yderfløjspartier. Her er en række tilfælde fra dansk efterkrigspolitik iøjnefaldende. Den politiske late-comer Mogens Glistrup blev (uden sammenligning i øvrigt) bragt ind i alle hjem af de elektroniske medier, men personen i sig selv var ikke af en støbning, så det kunne forklare vælgersuccessen. Han kanaliserede og udløste i stedet holdninger, der allerede lå latent i dele af befolkningen. Frits udløste gennem sit forbilledes styrke tilslutning i et stærkt begrænset politisk miljø.

Adolf havde nogle af sine nærmeste medarbejdere, f.eks. Hermann Göring, Heinrich Himmler og Joseph Goebbels, med sig fra kampårene og igennem det meste af den politiske karriere. De supplerede ham på forskellig vis, men overgik ham ikke. Heller ikke i social baggrund. Han befandt sig ikke godt blandt intellektuelle. Når de blev tålt, og kom tættere på, som en Albert Speer, var det på grund af særlige forhold, i Speers tilfælde arkitekturen.

Frits havde også sine trofaste følgesvende, som købmand Ejner Jørgensen, men der var større udskiftning i personkredsen umiddelbart omkring ham end hos Adolf. Konkurrerende lederemner fik ikke lov til at vokse sig stærke. Jævnbyrdige partnere synes kun Bryld-brødrene at have været. De opnåede betydelig indflydelse i partiet, trængte sig omkring føreren, men prøvede ikke at rive Frits bort fra lederrollen. Ambitionerne viste sig først efter hans fald. Da var det for sent for dem. Det har fået nogle til at se det som et udtryk for, at de udnyttede ham. De kan også have indset, at de ikke kunne erstatte ham over for partiets medlemmer og vælgere. Frits havde en særlig basis i Sønderjylland. Det var den, der skaffede partiet videre end alle de andre danske nazipartier. Det politiske foderarbejde han havde gjort i landsdelen før tilslutningen til nazismen, kom ham tilgode derefter. Frasagnene om ham virkede, da han havde brug for tilslutning.

Foråret 1939 syntes lykken omsider at tilsmile Frits. Han og to partifæller opnåede valg til folketinget. Stemmerne i Sønderjylland var afgørende. Det var vejen frem. Sommerens landsstævne i Kolding var præget af optimisme, og partiet forsøgte i endnu højere grad end ved tid-

Danskeren. Frits fotograferet med en kopi af Snoldelev-stenen foran det »Brune Hus« i Bovrup. DNSAP kastede sig med særlig kærlighed over dette oldtidsminde, som havde et hagekors indridset. Det skulle knytte nazismens symbolanvendelse til Danmark og danskhed. »Hagekorset er et gammelt nordisk Symbol, der findes i flere af vore ældste Runestene, tillige i gamle Vaaben og Smykker ...«, hed det i DNSAP's Lommekalender 1942 (s. 5). (Foto i Museet for Danmarks Frihedskamp).

ligere stævner på én gang at efterligne forbilledet og præstere noget unikt dansk. Der blev spillet på lurer for de fremmødte, som nu for tredje år i træk blev præsenteret for effekter fra Danmarks oldtid. De danske nationalsymboler skulle svække indtrykket af, at DNSAP var en fuldstændig partipolitisk importvare fra Tyskland. Vikingskibe, runesten og bronzelurer signalerede danskhed. Brugen af de historiske nationalsymboler var i sig selv et plagiat. De tyske nazister svælgede i flere år i nationalhistoriske optog, afholdt tingspil og optrådte i nationaldragter. Det tyske statsparti blev efterlignet af den danske sekt DNSAP.

Frits havde én meget stor skuffelse. Forbilledet Adolf ville ikke kendes ved ham. Der kom ganske vist repræsentanter for NSDAP til DNSAP's landsstævner, men det var ikke på et videre højt niveau. Hverken Göring eller Hans Frank tog kontakt til DNSAP under deres korte ophold i Danmark i slutningen af 30'erne. Frank udtalte sig oven i købet nedladende om nazistiske plagiater under sit besøg. DNSAP søgte at gøre sig nyttig for Det tredje Rige ved at videregive oplysninger om tyske emigranter i Danmark, men dette blev ikke videre værdsat. I hvert fald ikke tilstrækkeligt til, at Frits blev delagtiggjort i planerne om besættelsen af Danmark, ja han fik end ikke lov til at levere informationer af militær værdi, som Quisling gjorde det i Norge. Måske havde han ikke noget at videregive. Frits var ikke noget i Adolfs øjne før 9. april 1940. Derfor fik han heller ikke lov til at blive landsforræder. Ikke endnu da. Det blev glemt senere, da der ikke var den skurkestreg, han ikke blev beskyldt for. Når han var en forræder efter 9. april, måtte han også have været det før.

Da Adolf satte Anden Verdenskrig i gang den 1. september 1939, rea-

gerede Frits udpræget nationalt, som Adolf skulle have gjort i august 1914. Han meldte sig på Divisionskontoret i Sønderborg for at tilbyde sin tjeneste som frivillig. Han gik ud fra, at der ville blive indkaldt en sikringsstyrke, hvor både han selv og DNSAP's våbenføre kræfter kunne gøre nytte. Til hans store skuffelse blev frivillige ikke modtaget.

Forbundne skæbner

Den 9. april 1940 og de følgende dage skulle Frits som alle andre til at indstille sig på den nye situation. Det var ikke første gang, Adolf gav Frits en stor overraskelse. Den hidtil største var ikke-angrebspagten med Sovjetunionen i efteråret 1939. *National-Socialisten* havde efterfølgende forklaret læserne, at det kunne tages som udtryk for, at jøderne havde mistet indflydelse i Moskva. Hvad de så kunne bruge det til, når nu antikommunismen var noget af det mest rodfæstede i enhver nazist, og der var en udfordrende Aksel Larsen at forholde sig til herhjemme. Det blev lidt svære at være nazist efter den pagt. Antimarxismen var en rygmarvsreaktion, som man nu skulle til at tænke over. Medlemmerne var forvirrede.

Det var de også efter 9. april 1940. Nogle af dem troede fejlagtigt, at den tyske indmarch var signalet til den nazistiske revolution i Danmark. De prøvede derfor at besætte Christiansborg. Så let ville besættelsesmagten imidlertid ikke lade det gå. Frits måtte tale sin folk til rette og så se at få Adolfs repræsentanter i tale.

April 1940 bragte Danmark i national krise. Også Frits må have overvejet, om han var mest national eller mest magtbegærlig. Vejede nationalismen og uafhængigheden tungest, kunne han have modsat sig samarbejdet med åndsfællerne sydfra. Selv om han ville betragte den tyske tilstedeværelse som en beskyttelsesforanstaltning for Danmark, kunne han ikke alvorligt håbe på eller regne med at overtage en *uafhængig* dansk regeringsmagt med tysk hjælp. Han var indstillet på at få regeringsledelsen på mindre ideelle vilkår. Bare han fik den. Det var et avancement for ham, selv om han kun skulle blive underfører hos Adolf i sit eget land. For Frits varede den nationale rystelse derfor kort. Han fik forenet sin nationalisme og magtbegærlighed. Nazismen var bedst for Danmark, også selv om den skulle indføres ved hjælp af tyske bajonetter. Det ville tværtimod give national oprejsning, hvis nazismen kom til magten. Denne politiske (kort)slutning vil man måske se som et udslag af Frits' fanatisme og isolering i forhold til det øvrige land. Mange delte den imidlertid med ham, flere end nogensinde. DNSAP's medlemskurve steg stejlt efter 9. april.

Blandt de tilkomne var en hoben danske officerer, som ville være i uniform på fuld tid under hagekorset. Kunne man ikke slå fjenden, måtte man tilslutte sig den. Dette var enten hypernationalt eller landsforræderi. Det afhang af hvilke øjne, man så med – og ikke mindst hvornår. I lange perioder blev der kun set sort eller hvidt på det.

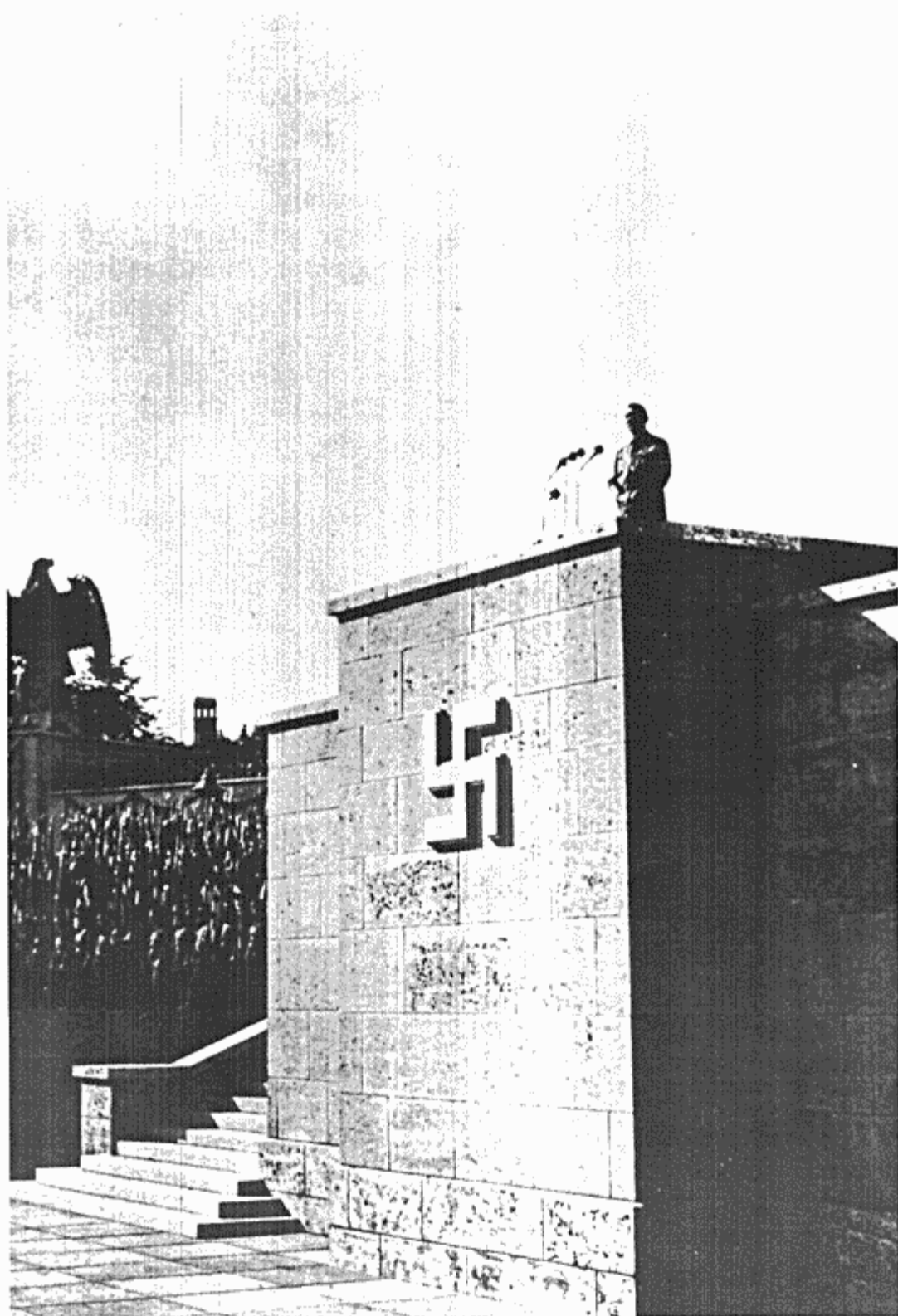
En af mange grunde til historiens dynamik er, at tiden ændrer synet på både andre og en selv. Besættelsestiden udmærker sig ved, at mange samtidige fik travlt med at ændre syn og udsende nye signaler, og det indtil flere gange. Det hedder opportunisme og er ikke en højt værdsat karakteregenskab. Frits kan beskyldes for meget. Han var i grunden ikke opportunist. Det var han næppe forudseende nok til. Han havde forbundet sin skæbne med nazismens før 9. april, så det eneste besættelsen gav ham, var grund til national selvbesindelse og så nye muligheder for at få magten. Han havde ikke som nazist påstået eller lovet, at han kun ville betjene sig af parlamentariske midler for at få regeringsmagten. For ham og nazismen var parlamentarismen kun en af de muligheder, der blev udnyttet i bestræbelserne på at nå magten. Man kunne derfor dårligt siden bebrejde ham, at han forsøgte det, som han hele tiden havde lovet, han ville forsøge. Adolf havde forsøgt et kup i november 1923, Frits ville prøve at få lov til et kup i efteråret 1940. Det var der nazistisk tradition for. De østrigske nazister havde også prøvet i 1934. Han havde imidlertid ikke magt til at gøre det uden tysk tilladelse.

Nu begyndte tiden, hvor Frits rendte gæsterne sydfra på dørene. Adolf burde overdrage ham regeringsmagten i Danmark. Det var ikke så ligetil. Adolf havde sat en verdenskrig i gang og blev overrendt af andre Frits'er, der tilbød deres assistance i de besatte områder. Der blev ført en afpasset besættelsespolitik fra land til land. Der var mange hensyn at tage. Danmark havde ideologisk lav prioritet og var militært af ringe betydning. Besættelsen af hele landet var besluttet i sidste øjeblik af hensyn til forbindelsen med Norge. Derefter skulle der kun bindes så få ressourcer i landet som muligt og omvendt hentes alle de produkter ud, det kunne lade sig gøre. Danmark blev behandlet som en venligtsindet, selvstændig nation, hvor der blev forhandlet, ikke kun dikteret, gennem de udenrigsministerielle kanaler.

Var det værd for Adolf at gøre Frits til sin protege? Ville Frits kunne klare opgaven? Frits søgte at bevise det i efteråret 1940 med en propagandastorm. Dem havde Adolf selv lavet mange af, og han havde betalt for Frits'! Han var derfor svær at imponere. I november måtte Frits afbryde sin regeringsstorm og sine kuptrusler. Han havde ikke nok at tilbyde Adolf. Den siddende regering bød mere: stabile forhold, en statsadmini-

Selvscenesættelsens grænser. Hvor Frits havde begrænsede midler til sin iscenesættelse, havde Hitler næsten uanede til sin. For begge gav det problemer. Frits' talerstol kunne som regel ikke blive stor nok (her i Slotsgården på Koldinghus), mens Hitlers på Parteitaggelände i Nürnberg var alt for stor. Virkningen var i begge tilfælde ufrivilligt komisk. (Foto af Frits i Det kongelige Bibliotek. Foto af Adolf efter: Ward Rutherford: Hitlers propaganda machine, 1978, s. 95).

stration til tysk rådighed i samarbejdets ånd, industriprodukter og landbrugsvarer i en stigende strøm.

Det indebar dog ikke, at Frits og hans nationalsocialister gled ud i kulden straks. Han kunne bruges af tyskerne på flere måder. Den vigtigste var, at der kunne trues med ham over for samlingsregeringen. Blev der ikke samarbejdet nok, kunne Frits blive statsminister i en nazistisk regering. Det var i hvert fald en mulighed. Tyskerne betjente sig af nazistiske småpartier i andre lande. Der havde til gengæld ikke været en siddende regering til at byde højere. Situationen var speciel, og ikke videre let for Frits.

Frits gav ikke umiddelbart op. Han prøvede at udnytte modsætningerne mellem de forskellige tyske magtgrupper. I december 1940 fik Heinrich Himmler bl.a. tilsendt fire bronzelurer som gave. Det skulle gerne vække velvilje for de danske Hitlerlærlinge hos den mægtige mand i det tyske statsapparat. Måske som tak derfor viste SS-rigsføreren i februar 1941 Frits den nåde at mødes kort med ham i Kastrup lufthavn.

Frits søgte også selv flere gange foretræde hos Adolf, men han kom aldrig til at møde ham personligt. Det gjorde til gengæld repræsentanter for samlingsregeringen. Scavenius er forevigt i samtale med Hitler. En uopnåelig drøm for Frits, og dog blev han siden behandlet som den, der havde givet tyskerne mest. Han havde »kun« tilbudt dem mest. Regeringen havde givet mest. Historiens ironi. Sagen var, at Frits ikke havde noget at tilbyde, hvis ikke tyskerne ville have det. Han var helt afhængig af dem med hensyn til regeringsmagten.

Frits beundrede naturligvis føreren Adolf. Det var ikke en tom konvention, når Adolfs portræt hang i Frits' arbejdsværelse. Dyrkelsen af den karismatiske førerpersonlighed var ægte. Når Frits blev holdt på afstand af forbilledet, styrkede det kun forestillingerne om ham. Dyrkelsen af og beundringen for Adolf fik Frits til at underkaste sig, hvor han ellers ville have handlet anderledes. Hvor han direkte sporede førerens hånd, blev han svag. I maj 1940 var han mod en dansk hervedning til »Standarte Nordland«, men da han fik forevist ordren om dens oprettelse, underskrevet af Adolf selv, opgav han sin modstand.

På en lidt anden vis kunne Frits tilbyde Adolf sin tjeneste på en mere håndfast måde. Læretiden havde nu været omkring 10 år, så da det endelige slag skulle slås mod verdenskommunismen gennem angrebet på Sovjetunionen i juni 1941, var chancen der. Frits kunne skaffe soldater til det antibolsjevistiske korstog. DNSAP hvervede mænd til den tyske kamp på Østfronten. Over 7.000 kom afsted, dog ikke hvervet af DNSAP allesammen, og en del faldt. DNSAP stod parat med iscenesættelsen af en døde-

kult for de faldne. Frits skaffede sig en betydning som ypperstepræsten, der sendte de unge kampbegeistrede mænd af sted og modtog de faldne eller meddelelsen derom og satte det sidste farvel i scene med runer og gravhøje. Dette var eksistenskamp, og Danmark måtte yde sit blodoffer for de kommende generationer, hed det sig. Frits måtte kæmpe for at beholde monopolet på hvervningen. Det holdt indtil folketingsvalget i marts 1943. Valget viste, at Frits stort set ikke havde øget sin popularitet siden 1939. Han fik betydelig flere stemmer (43.309 mod 31.032 eller 40 % flere), men stadig kun tre folketingsmandater, da valgdeltagelsen samtidig havde været meget højere. Det var definitivt skriften på væggen. Tyskerne kunne ikke bruge ham mere, end ikke som trussel over for samlingsregeringen. Adolf lod ham endeligt falde, selv om sagen havde været afgjort allerede i efteråret 1942, da den rigsbefuldmægtigede SS-officer Werner Best ankom til landet.

Frits var borte fra den politiske sfære i august 1943, da samlingsregeringen trak sig i dækning af departementschefstyret.

Adolf kunne lade Frits falde, fordi Frits havde været en »holdt« politiker. Adolf havde ladet den danske stat betale for Frits' fremfærd i besættelsens første tre år. Uden økonomisk støtte havde Frits ikke kunnet løfte den politiske stil, indrette hovedkvarter i København med stabskontorer og repræsentationslokaler med diverse vikingemotiver, udvikle og udvide den nazistiske presse og køre rundt i åben vogn, have egen chauffør og fotograf, ridehest m.m. Frits var kommet til penge og brugte dem i en blandedt efterligning af forbilledet og en udsvævende levemand.

Selv om han var en holdt politiker, satte han visse grænser. Han ville ikke tillade tysk indblanding i interne DNSAP-forhold, men slap ikke ganske for dem, bl.a. takket være medarbejdere, som ikke nærede den samme indstilling. Han var heller ikke med til den terrorpolitik, som tyskerne fra 1943 indledte i Danmark, og som siden er blevet forbundet med nazismen – dansk som tysk. Stikkeri var heller ikke hans gebet. Han gled ud af politikken, før danske nazister blandt andre optrådte som mordere og terrorister mod medborgere på tysk bud. Det ville han næppe have været med til.

Skæbnefællesskabet med Adolf begyndte muligvis at tynde Frits, som besættelsesårene skred frem. Han drak i hvert fald mere – havde længe før krigen haft hang til flasken, forlød det – og viste nogle af de opløsnings-tendenser, som er karakteristiske for personer, der bliver holdt. De begynder at miste deres egen identitet.

Frits' problemer kunne ikke holdes skjult for den nærmere omgangskreds og heller ikke for den illegale presse. Problemerne blev offentligt

kendt, og der føjede sig flere komiske indslag til. Således spirituskørsel med en nazistisk dansk officer ved rattet. Frits blev i sommeren 1943 reelt fritaget for førerrollen i DNSAP, men det blev først officielt for medlemmerne den 5. maj 1944. Et førerråd på tre tog permanent over efter ham. Han bibeholdt sit folketingsmandat for partiet, men det var reelt uden betydning efter 29. august. I efteråret 1943 drog han som frivillig til østfronten, som han selv havde fået andre til at tage af sted. Eller næsten da. Han nåede ikke frem til fronten. Frits var ikke egnet til fronttjeneste, det havde han ikke længere fysik til, men kunne som læge i Waffen SS fra 1. november 1943 gøre nytte bag linierne. Hvad der motiverede ham til at melde sig, står åbent. Det kan have været et propagandanummer, der skulle gengive ham og partiet noget af den tabte prestige efter valget tilbage. Det kunne også være den eneste mulighed, der var åben for føreren, hvis han efter 10 år i rollen skulle kunne trække sig ud med en slags værdighed i behold, og det ikke skulle ligne nederlag eller indrømmelse af fejl. Hensynet til partiet kan have vejet tungt. Det er svært at komme tæt på personen Frits' inderste motiver, men måske har han også villet forsøge at genvinde selvagtelsen. Samtidig fastholdt han skæbnefællesskabet med Adolf. Det løb han ikke fra.

Adolf holdt fast på alle erobrede områder i øst uanset prisen. Prisen blev høj, og dog blev han skridt for skridt drevet tilbage af Den røde Hær. Den stærkeres ret var en kendsgerning. Frits deltog kun kort i denne opslidende kamp. Han kunne ikke lade flasken stå, forulempede også i fuld tilstand nogle sygeplejersker på uhøvisk vis på lazarettet i Minsk. Det foranledigede Himmler til at pålægge Frits spiritusforbud, og han blev indlagt til afvænning et par måneder på nervesanatoriet (et SS-lazaret) i Würzburg, før han i foråret 1944 returnerede til Danmark som en politisk set mere end færdig mand. Frits var kommet senere i gang med den politiske karriere end Adolf. Han nåede ikke vidt og var ude af det igen før forbilledet, men skæbnefællesskabet bestod. Det stod ikke til at ophæve.

Partistridighederne blussede op i DNSAP allerede før Frits' formelle afgang. Han havde inden sin afrejse til østfronten opfordret partimedlemmerne til at melde sig til det nydannede »Schalburgkorpset« lidet anende, hvad det skulle udvikle sig til. Først havde han været stærkt imod det, da det ville blive kontrolleret af SS og ikke DNSAP, men gav sig så på falderbet. Som han havde givet sig før. Korpset blev anledning til en sprængning af partiet mellem dem, der ønskede nær forbindelse og dem, der absolut ikke ville have noget med schalburgfolkene at gøre. DNSAP ekskluderede i 1944 gamle partikæmpere som Ejner Jørgensen for deres støtte til

korpsset. Frits havde ingen indflydelse på dette. Han blev november 1944 ekskluderet af partiet med den begrundelse, at hans livsførelse stred mod den nazistiske livsanskuelses krav. Der er næppe tvivl om, at resterne af DNSAP med disse tiltag prøvede at ruste sig til det opgør, der ville komme. Man havde læst skriften på væggen og ville nu distancere sig fra partiførerens mangeårige politiske kurs og prøve at overvintre.

Indtil prisen for det fællesskab skulle betales for sidste gang, søgte Frits ind i en borgerlig karriere igen. En overgang drejede det sig om en flise-fabrik i Vejle sammen med hans tidligere chauffør, senere på ny lægeger-ningen. Han søgte at købe sin praksis i Bovrup igen. Det skulle have været for tyske penge. Man kan ikke sige, at Frits prøvede at nå ud i ube-mærketheden igen og undslippe skæbnen. Så urealistisk har han næppe været. Det civile liv var en ventetid for ham. Fjenderne var der og lod ham ikke i fred. Han viste godt, at det kun var et spørgsmål om tid. Hvor læn-ge ville og kunne Adolf blive ved? Det var alene Adolf, der gav Frits en pause i livet, et pusterum, før han skulle stå til regnskab. Frits var ikke den type, der begik selvmord. Han var sig ikke en sådan skyld bevidst, heller ikke da forbilledet Adolf i april 1945 faldt i kamp, det vil sige skød sig selv, og nazismen kort efter brød sammen.

»Fritz Clausen, som nu hverken Danskere eller Tyskere vil kendes ved, bor atter i sit Hus i Bovrup og kan hver Dag beses uden Entré, bl.a. paa Lugearbejde i sin Have. Der skal være planer om at tilbyde ham Kontrakt paa Forevisning paa Dyrehavsbakken og paa Markeder.«

Information 24. juli 1944.

Umiddelbart før sit selvmord giftede Adolf sig med den kvinde, Eva Braun, som han havde haft et årelangt forhold til, men hvis offentlige fremtræden ikke blev fundet passende til førerrollen. Kvinderne var få i Adolfs offentlige liv. Kun sjældent lod han sig fotografere med navngivne kvinder, gerne kunstnere eller kunstkendere som Leni Riefenstahl og pro-fessor Gerdy Troost. Frits havde giftet sig med en slagtermesterdatter fra København i 1923, før han havde nogen anelse om, at det ikke ville passe så godt ind i hans senere tillagte politiske stil. Fru Ebba blev derfor ikke sin mands, førerens, ledsager på den offentlige politiske kampplads' vej. Hun forblev i hjemmet, mens førerrollen skulle spilles. Det betød imidler-tid ikke, at Frits måtte udelukke kvinderne helt. En tid havde han bl.a. en kvinde som sin personlige fotograf. Det var tilladt i den sfære, ovre i det kunstneriske, og hun klædte sig nærmest i stil med Leni Riefenstahl, så efterligningen var i anden potens. Der kom det tidspunkt, hvor den detro-

Indhentet af skæbnen. Efter anholdelsen i Bovrup føres Frits gående og til almindelig hån og beskuelse gennem Gråstens gader, som det var præksis i de glade majdage 1945. (Efter: Befrielsesdage i Sønderjylland, 1946, s. 133).

niserede fører fik mere brug for Ebba end nogen anden. I den hårde fængselstid.

Frits blev anholdt øjeblikkeligt den 5. maj, da de tyske tropper i Danmark havde overgivet sig. Han havde ikke forsøgt at gemme sig som en del partimedlemmer. Måske han ville have gjort det, hvis han vidste, hvad der ventede ham. Han var naturligvis dømt på forhånd. Der var så mange, der havde noget, de skulle af med og som skulle gå ud over ham, hans parti og medlemmerne. Der blev skreget på hævn og opgør også fra dem, der ikke havde det mindste at få hævn, dvs. flertallet af den danske befolkning og samarbejdspolitikere. Plus naturligvis modstandskredse. Havde kun befolkningen skreget på hævn, er det svært at sige, hvordan udfaldet var blevet. Folketingspolitikere har både før og siden redet folkelige pres af og ledt interessen over i en ny sag, hvis det var opportunt. Her var det så uheldigt, at Frits passede i rollen som den synde buk, samarbejdspolitikere havde brug for. Og der var presset fra modstandsbevægelsen. Hvor nazisterne i Tyskland alle havde handlet efter ordre fra Adolf, havde samarbejdspolitikere i Danmark handlet under bl.a. det pres, at tyskerne kunne overlade Frits regeringsmagten. For at undgå det, havde samlingsregeringen gjort det, som Frits ikke fik lov til: tilslutning til Antikominternpagten, grundlovsbrud med kommunistinterneringen, udlevering af kommunister til tyske koncentrationslejre, tilladelse til opstilling af Frikorps Danmark og dansk deltagelse i krigen på østfronten, justitsvæsenet på danske hænder, dvs. dansk politi tog sig af jagten på terrorister, senere kaldt frihedskæmpere, afsendelse af masser af landbrugs-

produkter til Tyskland. Altsammen var kun sket, for at Frits ikke skulle få lov til at gøre det samme eller noget, der var endnu værre. Til gengæld var styret forblevet i samlingsregeringens hænder og siden overgået til departementschefstyret, ansvarlige partier og organisationer var forblevet intakte, og det var i sig selv et meget, meget stort gode. Det kunne de allerfleste se, langt ind i modstandsbevægelsen, lige med undtagelse af dem, som var blevet direkte ofre for samarbejdspolitikken. Det ville være for meget forlangt, at hjemkomne kommunister fra tysk koncentrationslejr skulle takke samarbejdspolitikkerne for fire års uberettiget indespærring. Eller de modstandsfolk og tidligere terrorister, der var blevet forfulgt på samarbejdsregeringens bud af dansk politi.

Samarbejdspolitikkerne og modstandsbevægelsen stod i 1945 og skulle have noget at dømme Frits og mange andre nazister for. De skulle have skylden for meget. Nazister var landsforrædere, de var stikkere, mordere og tyskerhåndlangere. Alle sammen eller kun nogle få? Det var hip som hap. Nazister var nazister, og hvad havde de tyske nazister ikke lavet af grusomheder. Frits måtte undgælde for de rædselsgerninger, Adolf havde sat i værk. Så vidt muligt alle danske nazister blev interneret, men kun en mindre del af dem kunne dømmes ved domstolene. Til stor forargelse for andre. Retten til at være nazist var stærkt indskrænket i 1945-46, også selv om man ikke havde gjort andet end at melde sig ind i DNSAP. Det var nødvendigt at ændre lovgivningen for at få tag i nogle af dem.

Regeringen behøvede ikke at stå ved sine handlinger før august 1943, men de borgere, som havde handlet i henhold til regeringen dengang, risikerede at blive straffet for det. Regeringen havde handlet under pres, det burde enhver have opfattet, hvilket blev til, at den ikke var ansvarlig. Dog nedsatte politikerne parlamentariske kommissioner for at finde ud af, om enkeltpersoner fra deres kreds skulle have udvist en adfærd, der kunne betegnes som landsforræderi eller grov pligtforsømmelse. For alle tilfældes skyld. Nogle politikere havde jo været grundigt udhængt i den illegale presse. Personificering af politikken var dagens orden. Carl Madsen har kaldt politikernes trykte betænkninger for »denne silo for sorterede oplysninger om besættelsen«. Hvad ellers? Det lå allerede i kommissorierne. Det var ikke samarbejdspolitikken selv, der var til granskning. Rigsrets- og tjenestemandssager var der heller ikke grundlag for, men Alsing Andersen fik dog en næse, så man kunne vise, at der var udrettet noget.

Samarbejdspolitikken var ubehagelig at tænke tilbage på. I 1945 var alle antinazister, og flere og flere blev frihedskæmpere, når de tænkte nærmere over det. Ubehaget ved de tidlige besættelsesår kom til at gå ud over bl.a. Frits og hans følgesvende. Mod ham personligt blev der forbe-

redt den helt store retssag. Retssagen mod den danske nazisme. Den skulle bl.a. vise de betingelser, samarbejdspolitikere havde virket under. Jo mere DNSAP's aktiviteter kunne bringes i forgrunden, jo mere ville samarbejdspolitikken glide i baggrunden eller i det mindste blive »forstået« og undskyldt. Pressen blev holdt løbende underrettet om undersøgelsesarbejdet. Blandt hovedanklagerne var forsøget på på forfatningsstridig måde at få magten i Danmark ved tysk støtte i 1940 og hvervningerne til østfronten. Han skulle også have vidst besked om besættelsen den 9. april og samarbejdet med det tyske sikkerhedspoliti før besættelsen. For disse og andre anklager skulle Frits dø.

Frits sad i fængsel fra maj 1945 lige til sin død den 5. december 1947. I de to et halvt år fik han tid til at skrive sin pendant til Adolfs *Mein Kampf*, selvfølgelig med den modifikation, som de anderledes forhold lagde op til. Adolf havde skrevet aggressivt med tillid til fremtiden. Frits måtte søge at forsvare sig mod de anklager, der blev rejst mod ham. Begges skrifter stod i et skævt forhold til den virkelighed, de foregav at fremstille. Bortset fra udeladelserne og fordrejelserne var der det, som blev søgt negligeret. Adolf lod som om, han selv havde opfundet nazismen. Frits lod som om, at det kun var lidt, han havde importeret fra Adolf. Han ville også godt fremstå som en slags demokrat, og landsforræder var han i hvert fald ikke. Han var national. Kupplaner havde han aldrig haft. Andre havde bragt ham på bane som regeringschef i 1940, ikke ham selv. Bagudskuende kom partiføreren til at stå noget initiativløs.

Frits fik ikke anklagerne mod sig prøvet ved domstolene. Han døde af et hjerteslag, umiddelbart før retssagen skulle til at gå i gang. Det var ikke så dramatisk en død som Adolfs, men svarer godt til forholdet mellem deres skæbner. Havde han levet længe nok, havde Frits ikke kunnet vende stemningen under retssagen til sin fordel, som Adolf formåede det efter kupforsøget i München i 1923. Der lå mere end en verdenskrig og umådelige krigsforbrydelser imellem. Forskellene gør en sammenligning absurd. Om Frits var blevet dømt til døden, er underordnet, kun ikke for hans familie og venner. Han var dømt i forvejen, og det så massivt, at en henrettelse lagt oven i ikke ville have ændret det mindste. Han undgældte også for alt det, andre danske nazister havde gjort. Forbrydelser og terrorhandlinger begået af enkeltnazister 1943-45 faldt tilbage på Frits, for han var den danske nazist over alle nazister. Kronologien bliver sjældent taget så højt i den folkelige bevidsthed og da slet ikke, når landets mægtigste også kun ser en interesse i at udviske tidens dybde. Samarbejdspolitikere og modstandsledere havde fundet hinanden. I 1945 var samarbejdspolitikere de rigtige frihedskæmpere, som Hans Hedtoft tillod sig

at udtrykke det, så der var frit hug over for dem, der var sat udenfor. Retsstaten var nær kommet til at lide derved; retsbevidstheden blev krænket, som kun lovgiverne kan gøre det, når de lader sig lede af øjeblikkets stemning.

Nekrologerne over Frits opsummerede knapt alt det, han skulle være skyld i. Hans fastholden ved grænsen til Tyskland blev ham dog af nogle givet til indtægt. Andre gengav som bevist de anklager, der var rejst under forberedelsen af straffesagen, uagtet han ikke nåede at blive dømt. Bl.a. Børge Outze gentog sig selv fra det illegale *Information* ved at takke Frits for at være så uduelig, at han ikke havde skabt en stærk nazibevægelse i Danmark og heller ikke af tyskerne var blevet fundet egnet til regeringsmagten. *Politikens* nekrolog stillede spørgsmålet, »om det havde været muligt at undgå en naziregering i Danmark, hvis Frits Clausen havde været den store politiker, som han selv troede han var«.

Frits' uduelighed var i hvert ikke skyld i nazismens svage udbredelse i Danmark. En Adolf havde ikke kunnet skaffe DNSAP hverken 10 eller 30 % af stemmerne ved et valg. Det er at gå ind på nazismens selvforståelse om førerpersonlighedens afgørende rolle, hvis den slags argumenter bliver tillagt den betydning. I det øvrige besatte Europa var Adolf forsigtig med at placere hjemlige nazister i lederpositioner. Faktisk var Quisling i Norge undtagelsen, der bekræfter reglen. I Østrig, Holland, Belgien m.m. kom nazilederne som princip fra andre områder, hvad der måske er mest iøjnefaldende for Østrigs vedkommende, da der her var tale om en indlemmelse i det tyske rige. Adolf søgte at undgå, at lokalpatriotiske interesser skulle komme hans planer på tværs. En stærk og uafhængig Frits var slet ikke, hvad Adolf havde brug for i Danmark. Det skal Adolf også have udtalt over for general von Hanneken i oktober 1942.

Havde Frits kun skullet være marionet som regeringsleder, kan hans duelighed som politiker for tyskerne ikke have været det afgørende. Marionetter behøver ikke nødvendigvis at kunne være andet end netop marionetter, dvs. gøre hvad der bliver sagt. Hvis Frits til gengæld havde været en dygtig og ambitiøs partifører, kunne det lige så godt have talt imod ham som kandidat til regeringslederposten.

Frits var muligvis aldeles ukvalificeret som regeringsleder, men i og med at tyskerne i en periode tog ham alvorligt, og kunne have gjort brug af ham, var han farlig. Hans latterlighed gjorde ham ikke betydningsløs. Var han kommet ind i en regering, måske endda som dens leder, kunne han have gjort betydelig skade på de demokratiske institutioner og organisationer. Skaden var dog næppe blevet større end den, Quisling nåede at forøve i Norge. Altså hverken uoverskuelig eller ikke til hurtigt at komme over.

Besættelsesmagten brugte Frits som trussel over for samlingsregeringen i de første besættelsesår, og det med stort held. Regeringen tog sig af både terroristbekæmpelse og kampen mod verdenskommunismen. Det sidste med en iver, som Frits næppe havde kunnet overgå. Hvorfor ellers udlevere navnene på flere danske kommunister, end tyskerne havde bedt om? Frits blev i nekrologerne ikke takket for, at han afledte opmærksomheden fra samarbejdsregeringens ansvar. Den slags takkes der sjældent for. På den anden side har det sikret ham en plads i Danmarkshistorien. Hver gang den danske samlingsregerings samarbejde med tyskerne skal gøres forståelig over for nye generationer, der ser mere sort/hvidt på nazismen end nogensinde, bl.a. takket være den overvældende mængde af patriotisk litteratur, er det praktisk at have Frits ved hånden som trussel. Det gør det forståeligt for de fleste, at der måtte betales en – om end begrænset – pris for det besatte Danmarks relative bekvemmelighed under Anden Verdenskrig.

Eftermæler

Både Adolf og Frits havde pådraget sig varige eftermæler før deres død. Om Adolf var der skrevet flere bøger og utallige artikler. Frits havde også bl.a. fået udgivet sin »biografi«. Vennerne havde skrevet først, siden var det kun fjenderne. Adolf vidste, at der ville blive rejst sigtelser mod ham for forbrydelser mod menneskeheden, hvis de allierede fik fat i ham levende. Det var en endnu ikke dømt krigsforbryder, der skød sig en kugle gennem hovedet i førerbunkeren i Berlin den 30. april 1945. Som krigsforbryder og diktator bliver han stadig husket, men også som den, der kunne samle en trediedel af de tyske vælgere bag nazismen i 1932.

Frits var ikke blevet taget politisk alvorligt i 1930'ernes Danmark. Hans betydning i de første besættelsesår var ikke så stor, at besættelsesmagten ville slippe samarbejdet med samlingsregeringen. Hans bestræbelser på at få regeringsmagten ved tysk hjælp var imidlertid rigeligt til at sikre ham stemplet som landsforræder, og til at skaffe ham varige fjender. Han blev i den forstand taget alvorligt. På den anden side hængte og hænger det latterlige ved på grund af den ubehjælpssomme plagieren af den tyske nazisme. På trods af at han f.eks. var medansvarlig for at skaffe tyskerne soldater til østfronten, og dermed også pådrog sig et moralsk ansvar over for de faldne i en forkert sag, har tiden ladet det komiske skærpe stærkere og stærkere. For mange efterkrigstidsdanskere er han trillebørkøreren eller »sprællemanden«, hvis snor tyskerne kunne trække i ef-

Ydmygelsen. Frits Clausen med en tom trillebør i Faarhuslejren (tidligere Frøslevlejren) efteråret 1945. Billedet blev taget i forbindelse med Frihedsrådets dokumentariske film »Det gælder din frihed« og har siden nået stor udbredelse på tryk. Først på Billedbladets forside 6. november 1945 og siden i den patriotiske litteratur med diverse konstruerede og/feller hånende ledsagetekster, uanset at det tydeligt fremgår, at det er et rent opstillingsfoto. (Foto i Det kongelige Bibliotek).

ter forgodtbefindede under krigen. Det er det billede, der gives bl.a. i den seneste populære og udbredte Danmarkshistorie.

Var det ikke kommet til en tysk besættelse af Danmark i 1940, ville Frits have været glemt i dag, som så mange andre ledere af småpartier er det. Ledere og medlemmer af imitationspartier med store forbilleder i udlandet løber imidlertid en særlig risiko i tilfælde af konflikt mellem hjemland og ideal. Der kan opstå tvivl om loyaliteten. Beskyldningen for landsforræderi ligger lige for. I DNSAP's tilfælde var det uundgåeligt. Ville DKP have kunnet tackle en sovjetisk invasion anderledes? Man kan have sin begrundede tvivl. DKP lærte i hvert ikke noget af Frits: Partiet ville have hyldet Den røde Hær som befriere, hvis Sovjetunionen under den kolde krig – ganske vist helt utænkeligt – havde bemægtiget sig Danmark.

Den tyske besættelse var på én gang Frits' held og ulykke. Den sikrede ham en vis politisk betydning, som han ellers aldrig havde fået. At have politisk betydning indebærer ikke nødvendigvis også reel indflydelse. Den betydning styrtede ham imidlertid også ud i katastrofen i et omfang, han ikke selv kunne forudse. Ét var at være på det tabende parti. Noget andet at nogle af vinderne havde særligt brug for syndebukke.

Skulle Frits have mindsket de politiske skader for sig selv og DNSAP fra april 1940, hvad skulle han da have gjort? Vindernes svar var sidenhen, at han skulle være holdt op med at være nazist og aktivt have modarbejdet den. Adolf skulle ikke kun være opgivet, men også bekæmpet. Det fremgår af de love med tilbagevirkende kraft, der blev sat i værk 1945-46. Set i bakspejlet var det lovlig meget forlangt. End ikke den siddende regering gjorde det i 1940, den øvrige befolkning heller ikke. Der kan for Frits drages den lære, at hans grundlovssikrede ret til at have sin frie politiske opfattelse var ophævet af andre hensyn. Det kunne han ikke indse, før det var for sent. De krav, der af vinderne blev stillet til ham, var så store, at han aldrig ville have kunnet indfri dem, også selv om han ikke havde begået anden landsskadelig virksomhed end det at være ledende nazist. Skæbnefællesskabet mellem Frits og Adolf er mere end en krukke formulering. Det er reelt.

Men han begik yderligere landsskadelig virksomhed. Et var at han efterstræbte regeringsmagten og ville af med den lovlige samlingsregering. Det var han dog ikke ene om. En række af riges »bedste mænd« (Højgaard-kredsen) – bl.a. fremtrædende personer inden for dansk erhvervsliv og en nationalchauvinistisk historiker – prøvede muligheden for at få en ny regering efter deres hoved med tilsidesættelse af parlamentarismen. Værre var, at Frits med sin klodsede og iøjnefaldende fremfærd gav samlingsregeringen nogle af de undskyldninger for sin politik, som den havde

brug for. Frits' propagandastorm i efteråret 1940 kunne ikke komme mere belejlig for samlingsregeringen. I det lys er det underordnet, om Frits var betalt af tyskerne eller Gunnar Larsen. Frits gav spillerum for at føre samarbejdspolitik.

Frits var i grunden ikke mere lattervækkende end forbilledet Adolf. Charles Chaplins film *Diktatoren* (1940) viser nogle af de træk, som udenforstående måtte finde latterlige ved dette dominerende fænomen i tysk politisk kultur. Man kan mene, at Adolf spillede bedre politisk teater og var bedre iscenesat end Frits. Han havde også bedre og næsten usammenligneligt større ressourcer til det. Begge ville de dog kun have statister og tilskuere omkring sig. Deltagelse uden indflydelse. Uniformeret teater var og blev det. Det er imidlertid som politikere, ikke som skuespillere, de skal bedømmes. Adolf var blændende, Frits på det jævne, men de var fælles om politiske mål, som gik videre end vist den godmodige Frits kunne ane, og i hvert fald intet kendskab havde til, da han kastede sit politiske lod i den nazistiske vægtskål i 1931. Frits kom som så mange andre danske nazister til senere at dele et medansvar for de grusomheder, det tyske forbillede satte i værk og fik nogle danskere til at være med til. De var ikke Frits' partikammerater alle sammen. Eftermælet er ikke påvirket af det. Det skal det måske heller ikke.

Frits og de andre danske nazister handlede ikke efter ordre. De var nok i et vist omfang i en periode »holdt« af Adolf, men de kunne have sagt fra på hvilket som helst tidspunkt. De var ikke en del af Det tredje Riges kommandostruktur. De kunne ikke undskylde sig med kun at have »handlet efter ordre«. Den formel som hele det tyske folk mere eller mindre ville frikende sig selv med.

Frits handlede ud fra en indre overbevisning og sit eget magtbegær, da han ikke sagde stop efter 9. april 1940. Det manglede ellers ikke på opfordringer dertil. Det fortælles af Ingeborg Refslund Thomsen, at Frits kort efter besættelsen mismodigt besøgte en skolekammerat i Åbenrå, som sagde til ham: »Frits, smid nu det hele, benyt lejligheden nu straks, smid det!« Men Frits svarede på tysk med de ord af troldmandens lærling, som vi har lært i skolen: 'Åh, du, ånderne jeg maned, kan jeg ej få bort'«.

Forsøgets resultat

Når et forsøg er gennemført, gøres resultatet gerne op. I hvert fald i naturvidenskaben. Det er mindre brugt på det humanistiske område, men er ikke mindre på sin plads, hvis læseren skal kunne kigge historikeren over

skulderen i arbejdsprocessen. Det må være meningen med at publicere »et forsøg«.

Det har vist sig frugtbart på adskillige områder at udnytte den konsekvente parallellisering mellem Frits og Adolf. Ikke alene er det velbegrundet ud fra forholdet mellem forbillede og imitator, men på en række felter rummer det pointer og giver forklaringer, som det ellers ville have været sværere at nå frem til. Omvendt bliver parallelliseringen andre steder anstrengt, hvis ikke direkte meningsløs. En konsekvens må være, at det endelige projekt kun skal gøre brug heraf, hvor det giver tyngde til fremstillingen. Hele projektet kan ikke bygges op om det.

Fra fødsel til død-fremstillingen vil ikke være hensigtsmæssig i dette tilfælde. Det drejer sig om både manden og partiet, så hvorfor begynde i Åbenrå i 1890'erne. DNSAP's genesis og Frits' fødsel har ikke meget med hinanden at gøre. Begyndelsen må tages, hvor *føreren* Frits og *partiet* DNSAP står ved det mest afgørende omdrejningspunkt og træder ind i Danmarkshistorien. Derefter kan vi følge begge både tilbage til starten og frem til afslutningen. Det vil sige, at april 1940 og besættelsen af Danmark bliver fremstillingens hele udgangspunkt. Der kunne også vælges fænomenets udgang af Danmarkshistorien den 5. december 1947. Et dramatisk antiklimaks med et hjerteanfald som anledning til at fortælle historien forud, men der vil ikke være tale om den definitive udgang på historien. Læseren vil blive snydt, for som prügelnabe er Frits stadig aktuel. Han har ikke fået lov til at hvile i fred. Det bruger det tolerante Danmark ikke. Men han er også aktuel som advarsel mod politisk show og udvendighed.

Her er jeg ovre i et andet af de formål, der var sat. Hvad ligger bag denne sparken på et politisk fænomen som Frits? Det skyldes ikke kun fænomenets egen latterlighed. Så ville latteren have forstummet hurtigere. Heller ikke den tyske nazismes grusomheder kan være en tilstrækkelig forklaring. Landsforræderen Frits var ikke ene om at være en trussel mod dansk folkestyre i 1940. Han alene er dog blevet gjort ansvarlig. Frits var ikke stikker eller deltog i terrorisering af danske medborgere. Andre nazister tog det skridt uden tilskyndelse fra Frits. Udhængningen af Frits dækker over andre motiver: Danmarks lidet glørværdige besættelsestidshistorie, hvor den patriotiske modstandskamp ganske vist er blevet forstørret, så man kan overraskes, når der sammenlignes med andre lande, men på den anden side den lidet heroiske samarbejdspolitik de tre første år blev delt af politikerne og befolkningsflertallet. Det ville siden kun de færreste mindes om. Her kunne Frits bruges som forklaring – og bliver det stadig. Frits og samarbejdspolitikken er forbundne fænomener. Frits

har kunnet bruges til bortforklaring af denne; samarbejdspolitikken kan også bruges til at give de gængse fremstillinger af Frits og DNSAP en ny baggrund. I det mindste er det et af dette forsøgs væsentligste hypoteser.

Frits kan både ses i Adolfs spejl og ud fra samarbejdspolitikken fortrængning.

Et forsøg skal kunne gentages med samme resultat, i hvert fald i naturvidenskaben, hvis det skal vise sig bæredygtigt. Her er forsøget kun en skitse, et forarbejde til at styre mod udvælgelsen af det materiale, som skal danne grundlaget for og give problemstillinger og temaer til en større fremstilling. Bæredygtigheden skal så vise sig.

Sluttelig har forsøget skullet dæmme op for den form for udbredt dansk hygge, som Hal Koch ironisk spiddede allerede for mere end 50 år siden. Det er stadig en alvorlig sag.

Bibliografisk note

Hitlerlitteraturen er overvældende, men antallet af sobre biografier er mere begrænset. Der henvises til Karl Christian Lammers forskningsoversigt i *Magasin fra Det kongelige Bibliotek* 8:2, 1993, s. 21-35. Her er gjort brug af både biografierne (især Alan Bullocks, Joachim Fests og Werner Masers) og speciallitteraturen om wienertiden, de første kampår, München-kupforsøget, Röhm-kuppet etc., hvortil findes henvisninger i Michael Ruck: *Bibliographie zum Nationalsozialismus*, Köln 1995. *Mein Kampf* foreligger på dansk i flere udgaver.

Frits Clausen er endnu ikke biograferet. Det er imidlertid ikke det samme, som der ikke er skrevet om ham og DNSAP. Se John T. Lauridsen: *De danske nazister 1930-45. En forskningsoversigt*, 1995, og der anførte henvisninger. Siden er udkommet John T. Lauridsen: »'Sprællemænd' – dansk nazisme i karikatur«, *Fortid og Nutid* 1996, s. 215-253. Det vigtigste enkeltværk er Henning Poulsen: *Besættelsesmagten og de danske nazister. Det politiske forhold mellem tyske myndigheder og nazistiske kredse i Danmark 1940-43*, 1970. Den parlamentariske kommissions betænkninger rummer et stort kildemateriale. Desuden den nazistiske presse og Frits Clausens utrykte selvbiografi og hans skildring af DNSAP's historie i retssagen mod ham (Landsarkivet for Sjælland). Endvidere tidens legale og illegale presse. Bidrag til hans bibliografi findes i Povl Engelstoft (red.): *Dansk skønlitterært forfatterleksikon 1900-1950*, I, 1959, s. 243f.

Mytologiseringen af førerskikkelsen Frits indtil det komiske findes i DNSAP's egne skrifter og presse, mens de politiske modstanderes indtil det personligt perfide og injurierende fremkom i pressen, den legale og endnu mere den illegale med nyhedsbureauet *Information* i spidsen. Den af Wilfred Petersen i 1940 udgivne pjece *Rene Folk med Rene Hænder. Blade af Frits Clausens blaa Bog* er et outreret eksempel på politisk nedgørelse ved at gå efter personen i stedet for politikken og dens form. Pjecen var finansieret af Gunnar Larsen og oplysningerne bl.a. hentet gennem Justitsministeriet. Børge Outze fulgte på grundlag heraf og artiklerne i det illegale *Information* i samme spor i alle sine bidrag til Frits' og DNSAP's historie fra 1940'erne til 1960'erne. Erik Reske Nielsen skrev i 1949 den første mere afbalancerede kortbiografi i *Salmonsens leksikontidsskrift 1947-48*, som Helge Larsen med ubetydelige ændringer lagde navn

har kunnet bruges til bortforklaring af denne; samarbejdspolitikken kan også bruges til at give de gængse fremstillinger af Frits og DNSAP en ny baggrund. I det mindste er det et af dette forsøgs væsentligste hypoteser.

Frits kan både ses i Adolfs spejl og ud fra samarbejdspolitikken fortrængning.

Et forsøg skal kunne gentages med samme resultat, i hvert fald i naturvidenskaben, hvis det skal vise sig bæredygtigt. Her er forsøget kun en skitse, et forarbejde til at styre mod udvælgelsen af det materiale, som skal danne grundlaget for og give problemstillinger og temaer til en større fremstilling. Bæredygtigheden skal så vise sig.

Sluttelig har forsøget skullet dæmme op for den form for udbredt dansk hygge, som Hal Koch ironisk spiddede allerede for mere end 50 år siden. Det er stadig en alvorlig sag.

Bibliografisk note

Hitlerlitteraturen er overvældende, men antallet af sobre biografier er mere begrænset. Der henvises til Karl Christian Lammers forskningsoversigt i *Magasin fra Det kongelige Bibliotek* 8:2, 1993, s. 21-35. Her er gjort brug af både biografierne (især Alan Bullocks, Joachim Fests og Werner Masers) og speciallitteraturen om wienertiden, de første kampår, München-kupforsøget, Röhm-kuppet etc., hvortil findes henvisninger i Michael Ruck: *Bibliographie zum Nationalsozialismus*, Köln 1995. *Mein Kampf* foreligger på dansk i flere udgaver.

Frits Clausen er endnu ikke biograferet. Det er imidlertid ikke det samme, som der ikke er skrevet om ham og DNSAP. Se John T. Lauridsen: *De danske nazister 1930-45. En forskningsoversigt*, 1995, og der anførte henvisninger. Siden er udkommet John T. Lauridsen: »'Sprællemænd' – dansk nazisme i karikatur«, *Fortid og Nutid* 1996, s. 215-253. Det vigtigste enkeltværk er Henning Poulsen: *Besættelsesmagten og de danske nazister. Det politiske forhold mellem tyske myndigheder og nazistiske kredse i Danmark 1940-43*, 1970. Den parlamentariske kommissions betænkninger rummer et stort kildemateriale. Desuden den nazistiske presse og Frits Clausens utrykte selvbiografi og hans skildring af DNSAP's historie i retssagen mod ham (Landsarkivet for Sjælland). Endvidere tidens legale og illegale presse. Bidrag til hans bibliografi findes i Povl Engelstoft (red.): *Dansk skønlitterært forfatterleksikon 1900-1950*, I, 1959, s. 243f.

Mytologiseringen af førerskikkelsen Frits indtil det komiske findes i DNSAP's egne skrifter og presse, mens de politiske modstanderes indtil det personligt perfide og injurierende fremkom i pressen, den legale og endnu mere den illegale med nyhedsbureauet *Information* i spidsen. Den af Wilfred Petersen i 1940 udgivne pjece *Rene Folk med Rene Hænder. Blade af Frits Clausens blaa Bog* er et outreret eksempel på politisk nedgørelse ved at gå efter personen i stedet for politikken og dens form. Pjecen var finansieret af Gunnar Larsen og oplysningerne bl.a. hentet gennem Justitsministeriet. Børge Outze fulgte på grundlag heraf og artiklerne i det illegale *Information* i samme spor i alle sine bidrag til Frits' og DNSAP's historie fra 1940'erne til 1960'erne. Erik Reske Nielsen skrev i 1949 den første mere afbalancerede kortbiografi i *Salmonsens leksikontidsskrift 1947-48*, som Helge Larsen med ubetydelige ændringer lagde navn

til i *Dansk biografisk leksikon*, 3. udg., 3, 1979, dog med stavemåden Fritz og ikke Frits Clausen og med henvisning til sagen mod ham i Rigsarkivet (sic!).

Oplysningen om DKP's og Aksel Larsens holdning til en sovjetisk invasion af Danmark er hentet fra Kurt Jacobsen: *Aksel Larsen. En politisk biografi*, 1993, s. 378ff.

Tak til Henning Poulsen for at have kommenteret manuskriptet, hvis synspunkter jeg naturligvis alene bærer ansvaret for.